

ПІСЛЯМОВА

„Гамлет“ був написаний Шекспіром у самому розквіті його творчих сил—між 1600 і 1602 роком. Позаду були комедії, історичні хроніки, криваві трагедії „Тит Андронік“ і „Йоркширська трагедія“, попереду—створення „Отелло“, „Короля Ліра“ і „Макбета“. Отже і хронологічно „Гамлет“ є центральним твором Шекспіра. Віковий суд історії визнав цю трагедію найбільшим твором великого драматурга. Вона обросла за більш ніж триста років свого існування густим лісом коментарів—і через них важко буває пробитись до живої плоти трагедії. Література про „Гамлета“ майже неосяжна. І найхарактерніше, що різні критичні інтерпретації п'єси завжди відбивали рівень філософської думки, погляди на Шекспіра, властиві даній епосі. Хоч які відмінні між собою, хоч які суперечливі ці оцінки, але Гамлет був і лишається вічним супутником людства, подібно до Прометея, Дон-Кіхота, Фауста, супроводжуючи людей в їх мандрюванні через віки.

На підставі проведеної шекспірологами і текстологами роботи, наші уявлення про „Гамлета“ досить значні. Спираючись на сучасне шекспірознавство, спробуємо підсумувати результати цієї роботи.

В 1603 році в Лондоні у виданні N. L. і John Trundell вийшло перше окреме видання „Гамлета“ з відзначенням авторства Шекспіра. Це видання було надруковане в одну четверту аркуша, від чого й дістало назву перше in quarto. Повний заголовок трагедії був такий: „The Tragicall Historie of Hamlet Prince of Denmarke. By William Shake-Speare. As it hath beene diuerse times acted by his Highnesse seruants in the cittie of London: as also in the two Universitties of Cambridge and Oxford and else-where“. — „Трагічна історія про Гамлета, принца датського. Твір Вільяма Шекспіра. В тому вигляді, як вона була кілька раз виставлена слугами його величності в Лондоні, а також в університетах Кембріджському і Оксфордському і в інших місцях“.

Текст цього першого видання дуже мало подібний до остаточної редакції, будучи, очевидно, результатом початкової обробки переказу. В 1604 році виходить нове видання „Гамлета“, на титульному аркуші якого вказано: „newly imprinted and enlarged to almost as much again as it was, according to the true and perfect coppie“ („Заново надрукована і збільшена майже вдвое проти попереднього за оригінальним і повним рукописом“). Текст

другого видання, крім деталей, дуже близький до остаточної редакції трагедії. В Quarto 1 загальне число віршів становило 2413, в Quarto 2—на 1306 рядків більше, тобто 3719 віршів. Проте, відміна між обома виданнями, зрозуміло, не обмежується тільки розміром. Внутрішні зміни тут дуже значні. В першому кварто (дія III, сцена 4) діалог між королевою і Гамлетом мав деякі деталі, пропущені в наступних виданнях. Як відомо кожному, хто читав трагедію, Привид короля відкриває принцеві ім'я справжнього свого вбивці і Гамлет присягається помститись йому. Вистава, яку грають актори, має на меті перевірити справедливність цього обвинувачення. Немає сумніву, що Гамлет мав намір також перевірити ступінь участі своєї матері в злочині. В першому кварто королева палко запевняла сина в тому, що вона абсолютно не винна. В дальшому виданні ці слова випали, хоч їх значення в загальному розвитку дії дуже серйозне.

Ряду сцен, які є в наступних виданнях, у Quarto 1 немає. Деякі персонажі трагедії мають в Quarto 1 інші імена,—так, Полоній називається Корамбіз, його слуга Рейнальдо—Монтано, Лаерт—Лірт.

Трете видання „Гамлета“, текстуально дуже близьке до Quarto 2, вийшло в 1605 році. Четверте Quarto з'явилося між 1607 і 1608 рр. (на титульному аркуші немає дати), п'яте— в 1611 р.

Щодо кількості прижиттєвих видань „Гамлет“ поступається тільки перед деякими історичними хроніками, перевищуючи всі інші п'єси Шекспіра, що, зрозуміло, говорить про велику його популярність. „Гамлет“ ввійшов до складу посмертного in folio (1623 р.), де надрукований серед трагедій—між „Макбетом“ і „Королем Ліром“, звідки передруковувався без змін у другому in folio (1632 р.), в третьому in folio (1664 р.) і в четвертому in folio (1685 р.) Відтоді „Гамлет“ входить у „Шекспірівський канон“, будучи головною його прикрасою.

Окремі видання „Гамлета“ англійською мовою налічують, за підрахунками бібліографа Мелона, кілька сотень. Неможливо перелічити переклади „Гамлета“ іноземними мовами. Російською мовою ця трагедія перекладалась 18 раз. В 1811 році переказ Дюсісівської переробки в александрійських віршах виконав С. Вісковатов — „Гамлет, трагедія в 5 д. Подражание Шекспиру, в стихах. СПб“. Ця робота витримала ще одне видання в 1829 р.

Перший повний переклад „Гамлета“ розміром оригіналу, виконаний М. Вронченком, вийшов з друку в Петербурзі в 1828 році. За ним вийшов славетний переклад М. А. Полевого (Москва, 1837), зв'язаний нерозривно з іменами Мочалова і Каратигіна, а через них—з усім російським театром, бо до 70—80-х років „Гамлета“ грали за цим перекладом.

В 1844 році вийшов переклад А. І. Кронеберга, який затьмарив,—правда, не зразу,—успіх перекладу Полевого. Дуже довго переклад Кронеберга лишався ніким не перевершений. В значній мірі перед ним поступаються переклади М. Загуляєва (СПБ, 1861), Н. В. Маклакова (1880), А. Соколовського (1883), А. Месковського (СПБ, 1889). Значні сценічні якості мав скорочений переклад П. П. Гнедича (СПБ, 1891). За першість з ним змагався Д. В. Аверкієв, який переклав „Гамлета“ в 1895 р. Найточнішим з дореволюційних віршованих перекладів є переклад К. Р. (СПБ, 1899), що зберігає кількість рядків оригіналу. Прозаїчні переклади „Гамлета“ відомі такі: А. Н. Данилевського (1878), виконаний за німецьким перекладом Шлегеля, переклад з оригіналу М. Кетчера (1873) і П. Каншина (1893).

За радянського часу „Гамлет“ перекладався російською мовою двічі—М. Лозинським і А. Радловою. Нині закінчив роботу над перекладом Б. Пастернак. Безперечно, кращим, найточнішим перекладом, що зберігає образну систему Шекспіра і його багатий словник, є переклад найвидатнішого радянського майстра художнього перекладу—М. Л. Лозинського.

Неодноразово перекладався „Гамлет“ і українською мовою. З дореволюційних робіт найбільше значення мають переклади П. Куліша і М. Старицького, особливо переклад П. Куліша. За останні

роки зроблено два українських переклади „Гамлета“ — С. Гусака і В. Вера.

„Гамлет“ перекладений мовами всього багатонаціонального Союзу. В наше завдання не входить аналіз російських і українських перекладів „Гамлета“ — усі вони мають на собі відбиток свого часу, відображаючи рівень шекспірознавства і міру розуміння перекладачем творчості великого поета. Радянські переклади очищають текст Шекспіра від перекручень, прагнучи добитись повного і поглибленого його тлумачення. Особливо це характерно для прекрасного перекладу Лозинського. Дуже точний і близький до оригіналу і український переклад В. Вера. Читач може покласти на нього.

Як і більшість п'єс Шекспіра, „Гамлет“ у фабульному відношенні іде від ряду першоджерел, старанно простежених і досліджених істориками літератури. Сюжетний мотив — син помщається за вбитого батька, коли його самого з злочинцями з'єднують кровні родинні зв'язки (мати, дядько), — має дуже давнє походження. В „Орестей“ Есхіла в такому становищі Орест: його мати вбила свого чоловіка, і обов'язок сина — помститись за батька. Проте, в античній трагедії центр ваги перенесено на нерозв'язність конфлікту матері-вбивці і сина-месника за батька. Сюжетно близькі до міфу деякі ірландські саги. Перша обробка напівісторичного переказу про Амлета (Гамлета) — принца датського

було дано в „Датській історії“ Саксона Грамматика (XII століття) латинською мовою, вперше виданій у 1514 році. В короткому викладі розповідь історика така: намісник ютландського короля Роріка, Вікінг Горвенділль одружується з дочкою свого повелителя—Герутою, здобувши славу знаменитого воїна на суші і на морі. В бою він вбиває норвежського короля Коллера і захоплює його володіння. Брат Горвенділля—Фенгон вбиває героя на бенкеті і одружується з його вдовою. Син убитого—Амлет вирішує помститись своєму дядькові, і для того, щоб ніхто не розгадав його планів, удає з себе божевільного—розриває свій одяг, замазує обличчя гряззю і надає собі справді безумного вигляду. Недовірливий Фенгон двічі випробовує безумство Амлета, то підсилаючи до нього красиву жінку і розставляючи навкруги шпигунів, то влаштовуючи побачення Амлета з матір'ю і поміщаючи поруч підглядачів. Проте, Амлет, попереджений друзями, веде себе обережно. Король намагається позбутись ненависного принца і посилає його в Англію з двома придворними, які везуть тайні руни з просьбою до англійського короля вбити принца. Але Амлет підміняє руни, і жертвою вбивства падають самі придворні. Принц повертається на батьківщину в день річниці своєї уявної смерті. Він обпоює придворних і спалює їх у палаці, убиває Фенгона, а після його смерті сам сідає на престол.

Історія Амлета зводиться у Саксона Грамматика до звичайного династичного розбрату, обтяженого кривавими злочинами. Амлет нічим не відрізняється від свого оточення—він жорстокий, зрадливий, злопам'ятливий. Вбиваючи в кімнаті матері підглядача, Амлет розрубуює його труп на частини і кидає на поживу свиням.

Співчуття читача Амлет викликає не благородством своєї натури, але роллю месника, яку він бере на себе. Переказ про Амлета був оброблений в 1558 р. німецьким поетом Гансом Саксом у формі повісті; в 1576 році француз Бельфоре вільно переклав оповідання Саксона Грамматика, включивши його до складу своїх „Histoires Tragiques“—„Трагічних історій“ (п'ятий розділ). Ця французська книга була перекладена англійською мовою. Хоч до нас дійшло тільки англійське видання „The Historie of Hamblett“ 1608 року, але, безперечно, були й більш ранні видання цієї книги, якими міг користуватись Шекспір при написанні своєї трагедії. Коментатори відзначали наявність в англійському тексті репліки Амлета, який вбиває придворного, схованого за килимом,—„Щур!“ Репліки цієї немає в латинському оригіналі і в французській переробці. Наявність її в трагедіях Шекспіра в аналогічному місці доводить, що драматург був ознайомлений з англійським перекладом обробки Бельфоре.

Напружений драматичний сюжет, гострі драма-

тичні ситуації „Історії Амлета“ не могли не привертати увагу драматургів. Шекспір не був першим. За свідченням сучасників, уже в 80-х роках XVI століття існувала драматична обробка цього сюжету, яка до нас не дійшла. Томас Неш в одній замітці, датованій приблизно 1587—1588 р., згадує про „англійського Сенеку, який напише вам хоч цілого Гамлета, сповненого трагічних промов“. Відомий лондонський антрепренер Ф. Хенсло в своєму „Щоденнику“ — „Diary“, в запису від 9 липня 1594 р., відзначає постановку на сцені „Гамлета“, не вказуючи, на жаль, імени автора. Томас Лодж в брошурі „Wit's Misery“ — „Убожество розуму“ (1596) згадує про блідий привид, одягнений у чорне, подібно до продавця устриць, який жалібно кричав: „Помстися, Гамлет“ — „Hamlet, revenge“. Її підстави приписати авторство цього „Гамлета“, що не дійшов до нас, драматургові Томасу Кіду, авторові „Іспанської трагедії“. Зрозуміло, втрата тексту не дає нам можливості визначити, що саме запозичив Шекспір у свого попередника і в якій мірі Quarto 1 іде від трагедії Кіда. Перші відомі нам постановки шекспірівського Гамлета відносяться до середини 1602 року, бо під назвою „The Revenge of Hamlet“ — „Помста Гамлета“ вона внесена у видавничі списки.

Ідучи в розвитку сюжету Бельфоре за Саксоном Грамматиком, Шекспір цілком переусвідомив фавбу, вклавши в неї гуманістичну ідею, відмінну

від загальної спрямованості першоджерела. Сюжетний кістяк старовинного переказу вкрився живою плоттю шекспірівської думки. Можливо, геніальність великого драматурга ніде не відбилась так очевидно, як у цій роботі над „Гамлетом“.

Велика трагедія зазнала різних тлумачень, але найпопулярніше дано В. Гете в романі „Учнівські роки Вільгельма Мейстера“ в словах: „Бентежна меланхолія, ніжний смуток, діяльна нерішучість“. За Гете трагедія „Гамлета“ полягає в протиріччі між нерішучою, хоч і благородною натурою принца і непосильною вагою завдання, яке він на себе прийняв. Гете пише: „Мені ясно, що Шекспір хотів зобразити велику справу, покладену на душу, для якої вона непосильна. Я вважаю, що п'єса з початку до кінця оброблена в цьому розумінні. Тут посаджений дуб у дорогоцінну вазу, яка могла прийняти в себе лише ніжні квіти; коріння розрослося—і ваза розбилась вдвічі. Прекрасна, чиста, благородна, високоморальна істота, яка не має чуттєвої сили, що робить героєм, гине під тягарем, який вона ні усунути, ні знести не може; кожний обов'язок для цієї істоти святий, цей—надто важкий“.

Трактовка Гете, що приваблювала своєю цільністю і послідовністю, набула свого розвитку у німецьких романтиків, які акцентували в Гамлеті трагедію рефлексії, що прирікає діяння на розчинення в думці. Трагедія Шекспіра настільки багата

змістом, що для будьякої найсуперечливішої трактовки завжди знайдеться цитата, яка, вирвана з контексту, дану трактовку підтверджуватиме. Зрозуміло, будьяка спроба звести ідею шекспірівської трагедії до одного емоціонального або психічного стану може тільки перекрутити і збіднити зміст твору. „Гамлет“—ніяк не трагедія безволля, рефлексії, розладу між внутрішнім світом людини, як про це писали критики. Дехто договорювався навіть до того, що вбачав у Гамлеті нового Христа, що загинув за гріхи світу.

Основна думка Шекспіра значно глибша і ширша. Стикаючи гуманіста Гамлета з світом феодальної злоби і насильства, драматург розкриває неприимиренну суперечність між минулим і майбутнім людства. Датський принц є студентом Віттенбергського університету (до речі, заснування цього університету припадає на пізніший період, ніж дія п'єси),— і це підкреслює різницю між освіченим Гамлетом і його оточенням. Усі численні спроби буржуазних вчених коментувати і інтерпретувати п'єсу з погляду основної проблеми самого Гамлета, були марні, бо ігнорувався історичний зміст трагедії. Складність великої п'єси знайшла свій вияв у незліченних і суперечливих спробах тлумачити „Гамлета“. Критика XVIII століття (В. Річардсон та ін.) побачила в датському принці боротьбу двох начал: моральних принципів, що наказують простити гріх, і суворого прагнення покарати злочинця.

Так Гамлета перетворили в пуританина. Гете, як ми знаємо, тлумачив суть гамлетизму як слабкість волі, що не може здійснити діяння. Його „Вертер“ став практичним втіленням такого характеру. Теоретично Гете усвідомив його у „Вільгельмі Мейстері“. Якщо ми згадаємо, яку грандіозну роль відіграв цей останній в розвитку романтичного руху, то ми легко зрозуміємо, що ідеї Гете набули великого поширення серед ієнських поетів і філософів. Перекладач і дослідник Шекспіра—А. В. Шлегель іде за Гете в трактовці трагедії Гамлета: „Драма в її цілому має на меті показати, що роздум, який бажає вичерпати всі відносини і всі можливі наслідки якоїнебудь справи, ослабляє здатність до виконання справи. Таким чином, ключем до тлумачення п'єси є слова самого Гамлета: „Thus conscience does make cowards of us alle“ * і т. д. (дія III, сцена I).

Характерно, що не тільки романтики (Тік, наприклад), але і Гегель всебічно розвивали теорію Гете. Так, у „Лекціях з естетики“ ми читаємо: „Гамлет є практично слабою натурою, прекрасною, поглибленою в свої внутрішні переживання душею, якій важко наважитись вийти з цієї внутрішньої гармонії“.

Проте, Гегель поглиблює традиційний погляд: „Гамлет зазнає сумнівів—перш ніж вжити яких-

* „Так роздум робить боягузів з нас“.

небудь заходів, він хоче переконатись у тому, що злочин було справді вчинено“.

Іншу думку висловив Белінський, який звернув увагу читачів на активність натури головного героя трагедії: „Від природи Гамлет—людина сильна: його жовчна іронія, його миттєві спалахи, його пристрасні випадки в розмові з матір'ю і неприхована ненависть до дядька—усе це свідчить про енергію і велич душі“. Белінський вбачав суб'єктивну трагедію Гамлета в усвідомленні ним необхідності помсти і невідомості для нього цієї помсти. Внутрішнє чуття вступає в боротьбу з обов'язком. У цьому твердженні великого критика є багато правди. Белінський підійшов впригол до „розгадки“ таємниці Гамлета. Німецька ідеалістична критика, продовжуючи розвивати твердження Гете, прийшла до таких висновків: Гамлет прагне перебудувати зовнішній світ за внутрішнім змістом і не зважає на божественну світобудову (Ульріці). Так Гамлет стає войовничним анархістом і атеїстом.

Інший критик (Ретшер) побачив у Гамлеті розлад між величчю думки і обмеженістю діяння. Гервінус також схильний був вважати Гамлета пасивним, але вбачав у цій негативній пасивності доказ корисності, активності. Інакше кажучи, Шекспір хотів довести свій тезис „методом від противного“.

І. С. Тургенев на поставлене ним перед собою

питання, що являє собою „Гамлет“, відповідав: „Аналіз насамперед і егоїзм, а тому безвір'я. Він весь живе для самого себе, він егоїст; але вірити в себе навіть егоїст не може... він скептик... Сумніваючись в усьому, Гамлет, зрозуміло, не шкодує і самого себе“.

„Гамлет—втілення меланхолії“—говорить Г. Брандес. Середню позицію між двома крайніми думками посідає німецький критик Г. Булгаупт: „Гамлет і не боягуз, і не надмірно пристрасний і палкий юнак. Головне для нього—роздуми“. Були й інші трактовки Гамлета, але їх усіх однаково не можна перелічити, та й нема для чого перелічувати. Існує Гамлет „сумний і флегматичний“ (Л. Льюїнг), Гамлет, „який потребує юридичних обґрунтовань для того, щоб покарати короля“ (Вердер), „Гамлет, жовчний, мстливий, хитрий характер“ (Паульсен). Були спроби тлумачити Гамлета з містично-релігійної точки зору: „Гамлет приймає бога, але відкидає світ, створений богом“ (Ф. М. Достоевський). Борець, мислитель, слабовольний юнак, християнин, атеїст—таким прийшов Гамлет в інтерпретації критиків і на сцену. І навряд чи варто доводити хибність усіх цих концепцій.

Випередивши свою епоху, зрозумівши цінність людського життя, Гамлет, потрапляючи у феодальний світ, пізнає всю жорстокість законів, що керують цим світом. Але трагедія Гамлета не тільки в тому, що він усім своїм єством протестує проти

феодалізму, а в тому, що він мусить прийняти на себе обов'язок феодальної помсти. І, з другого боку, Гамлет перебуває ще в полоні у минулого, він не може звільнитись від нього легко і безболісно. Ціною свого життя він спокутує свої ілюзії і помилки. Датський двір, з яким стикається Гамлет, втілює в собі всі збірно-негативні риси феодальної дійсності. Принц виховує в собі мислителя, який критично переоцінює світ. Навкруги панує брехня. Офіційне лицемірство процвітає при дворі. Майстерно складена промова нового короля (дія I, сцена 2), який прийшов до влади через вбивство свого попередника, яскраво характеризує атмосферу, в якій має віднині страждати Гамлет. „Весь світ—в'язниця“,—до такого сумного висновку приходять він кінець-кінцем. І Гамлет проголошує виклик цьому світові, в якому він ненавидить—

Знущання гордих і безправ'я гніт,
Крутню судів, кохань нещасних розпач,
Пиху владущих і обра́зи всі,
Яких чесноті завдає негідність...

В нерівному поединку з феодальним суспільством Гамлет гине. Але смерть його не проходить марно. Святкує перемогу справедливність.

„Гамлет“—це трагедія про героя, який надто рано прийшов у світ. З трагедії помсти, що розповідає про боротьбу за престол і поразку узур-

патора, Шекспір створив поему думки і пристрасті, яка ось уже четверте століття хвилює читача. Філософське багатство геніальної трагедії справді невичерпне. Кожна нова епоха історії людства, яка переоцінювала роботу попередніх поколінь, спинялась здивовано перед „Гамлетом“, знаходячи в ньому, здавалось, усі відповіді на наболілі питання.

І зараз „Гамлет“ лишається не тільки найбільшою пам'яткою культури, зберігаючи своє величезне пізнавальне значення, але й досі хвилює думки і почуття.

Поряд з „Божественною комедією“ Данте, „Фаустом“ Гете і „Дон-Кіхотом“ Сервантеса, „Гамлет“ Шекспіра входить у скарбницю світової культури.

А. А. Гозенпуд